

Ještě k Havelské bráně

JAN MUK ml.

K povaze bádání uměleckohistorického stejně jako v jiných vědních oborech náleží onen složitý proces poznání, který se jen zřídka odehrává jako náraz ukončený akt. Velmi často probíhá pomalu, může trvat i celá desetiletí, než dospěje k úplnému objasnění problému. Na cestě k pravdě nechybí ani zde taková odbočení, ze kterých je nutno ustoupit, aby poznání mohlo pokročit ke konečnému cíli. S opakovanými a nově odkrývanými pohledy na objekt z nejrůznějších směrů získáváme nové poznatky, ze kterých, jsou-li závažnější, formulujeme závěry. Architektura spjatá se životem spíše než kterékoliv jiné odvětví umění umožňuje zpravidla jenom výjimečně možnost kompletního výzkumu. Většinou nemáme možnost poznat objekt v celé jeho podstatě ideové i materiální, buď proto, že se nezachoval celý, nebo že byl přetvořen. Oč jiná je zde situace než např. v práci s plastikou nebo obrazem, kde jen zřídka připouštíme, že bychom se museli spokojit s poznáním pouze části díla s vědomím věčné neukončenosti bádání.

Chceme ukázat jeden z takových příkladů nejen pro jeho závažnost faktografickou, ale i pro složitost z hlediska metody práce.

Staroměstská Stará rychta, která poutala historiky především pro svou někdejší náplň jako předmět boje mezi rostoucím vědomím a mocí středověkého měšťanstva a králem, i jako významné společenské středisko dob následujících, začala zajímat historiky umění mnohem později. Nejprve to byl prostor v přízemí při nároží, ve kterém spíše pro předpoklad jeho vybudování prvním rychtářem než ze skutečného rozboru památky samé byl spatřován nejstarší objekt nově založeného Havelského města. Teprve v r. 1954 jsme byli seznámeni se zadními staveními ve dvoře, která si zachovala ve svém jádře mohutnou dvoupatrovou budovu gotického původu. Autor tohoto objevu D. Líbal vyslovil domněnku, že jde o zrušenou a přestavěnou Havelskou bránu staroměstského opevnění¹. Vycházel přitom z poznání dispozice, vnější hmoty, situace objektu i v linii hradeb i v ose Melantrichovy ulice. Poznání jižního průčelí předpokládá bránu v přízemí, které se ukázalo homogenní bez zazděného oblouku průjezdu a naopak se zazděným menším oknem, mne vedlo v r. 1964 k vyslovení pochybnosti o původní hypotéze, ač spolehlivější vysvětlení nebylo k dispozici². V. Mencl využil nového poznatku k vysvětlení objektu jako stavby z konce čtrnáctého století, který tehdy vystoupil z hradeb³. Rozšířit naše dosavadní poznatky jsme měli možnost teprve v r. 1967⁴.

Střední prostor objektu je zaklenut dvěma poli křížových kleneb s žebry, ze kterých se zachovaly z původních hruškových profilů po odsekání pouze horní části, vystupující z klenby jako pásy. Forma zabíhání žebra do stěny bez hlavic a přípor, jak se zachovala

v severozápadním koutě, je vývojově velmi vyspělá; vzbuzovala dojem pozdějšího vzniku než z předpokládané doby výstavby brány, a proto především klenbě měla být věnována při průzkumu pozornost. V kontrastu k architektonicky přesně utvářenému prostoru s žebrovou klenbou navazuje v jižní části široký klenební pás, zřetelně složený ze dvou částí. Jeho přední díl sbíhal na přízdívky vystupující z bočních stěn. Toto ne-logické řešení mohlo snad zdánlivě souviset s průjezdovým otvorem. Po sejmutí omítek jsme zjistili, že jižní díl pásu je z technologického hlediska starší než jeho severní část, oddělená spárou. Vzhledem k celkové situaci přestaveb se zdá pravděpodobné, že oba pásy vznikly těsně po sobě, bez delšího časového odstupu⁵. Konstruktivně jednotnou součástí severního úseku je přístěnné žebro křížové klenby. Proto i celá křížová klenba prostoru vznikla s tímto pásem a patrně i s jeho jižní částí současně. Odstranění omítek na stěnách nepřineslo jednoznačné důkazy o jednotnosti klenby, odkrylo však v jižním poli v obou bočních stěnách zazděné okenní niky, které výrazně ležely mimo osy kleneb. Podobná byla odkryta i v jižním průčelí proti již dříve známému zazděnému oknu na vnější straně. Překvapující výsledky přinesl terénní výkop při patě pásů na východní straně. Žebro zde hruškovým profilem dosedalo původně na nelogický hranolový profil s okosením trojúhelníkovitě ukončeným a konstruktivně nesvázaný s boční zdí. Těsně pod dlažbou do hloubky 46 cm se nacházela stavební suť obsahující značné množství odtesaných detailů renesančních architektonických článků. Není pochyb, že takto byla zvýšena úroveň při přestavbě Staré rychty v r. 1798, kdy vzala za své renesanční průčelí. Suť spočívala na oblázkové dlažbě. Pod ní v hloubce 60 cm se zachovala dlažba cihelná, kterou bylo možno určit jako barokní z doby po r. 1691⁶. Směrem do hloubky následovaly další násypy, které nebylo možno při omezenosti výkopu sledovat. Zhruba pod severní polovinou klenebního pásu byl odkryt v hloubce 70 cm vrchol základu širokého 200 cm z lomové opuky, který probíhal příčně přes celý sál. Základová spára byla nalezena v hloubce 220 cm. Samozřejmě jsme museli předpokládat, že základ kdysi nesl mohutnou zeď. Její stopy jsme našli v boční stěně, kam tato zeď zabíhala před dodatečným odsekáním. V místě styku obou zdí byla po zboření přizděna příložka nesoucí severní díl pásu. Tím se vysvětlila její existence. Překvapující výsledek poskytla sonda ve stěně na přechodu obou pásů v prodloužení jižního líce odkrytého základu. Nejen že jsme zde spatřili zbořenou zeď přímo v řezu, ale ve zdivu pokračoval líc dále k východu, od hloubky 45 cm s tesanými opukovými kvádry⁷. Jednoznačně bylo možno vyslovit hlavní závěr průzkumu. Vnitřní prostor objektu byl původně o 240 cm kratší než dnes a teprve dodatečně byla průčelní zeď zbořena a objekt prodloužen směrem k jihu. Definitivně byla tedy prokázána dodatečnost všech kleneb prostoru, současně ale i zjištěna gotická úroveň z doby, kdy byl sál zaklenut, v hloubce zhruba 60 — 70 cm pod dnešním terénem⁸. Pro detailní poznání výtvarného řešení sálu jsme sejmulí omítky v místě pod střední klenební patkou v západní stěně. Ze stop, které jsme zjistili, můžeme si představit žebra sbíhající se bez hlavic a přípor volným zasčknutím do jednoho bodu téměř nad zemí. Po vyjmutí zazdívek okenních špalet v jižním poli žebrové klenby se objevila profilovaná kamenná ostění obdélných oken⁹. Okna jsou zřetelně starší než klenba, což potvrzuje nejen jejich asymetrické umístění vzhledem k ose klenebního pole, ale především technologická a částečně i tvarová odlišnost od oken v dodatečném

*Sonda při jihovýchodní
patce žebrové klenby,
základ zbořeného
původního průčelí
a dodatečně vložený
základ příložky,
nesoucí klenební pas
(snímek J. Muk ml.)*

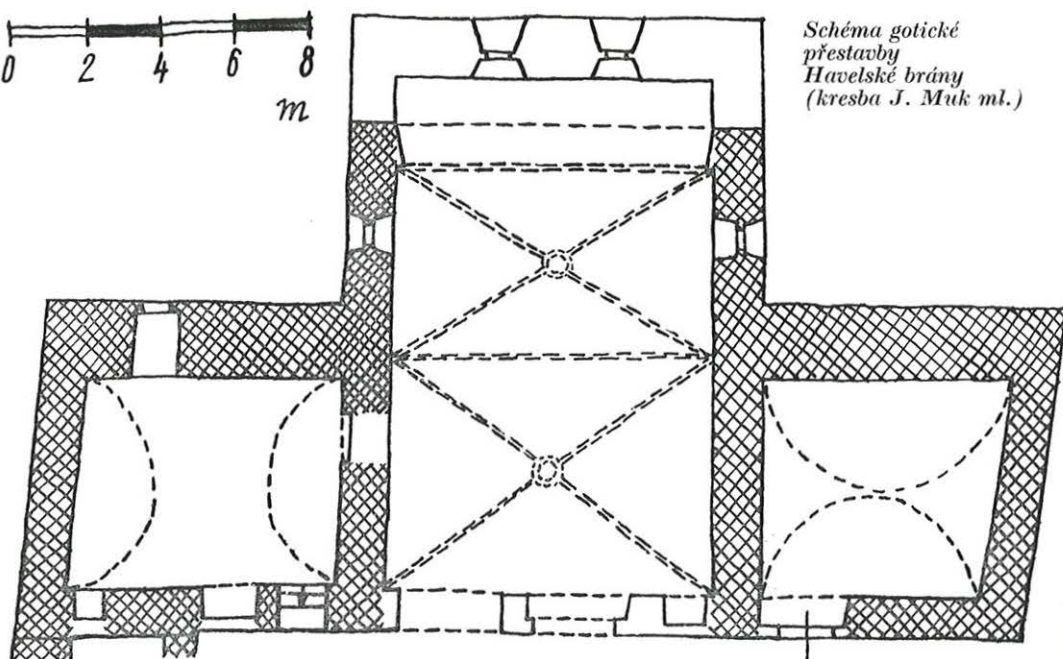
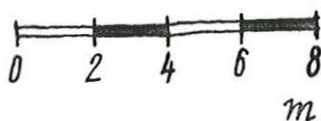
jižním průčelím¹⁰. Odkrytému východnímu oknu jižního průčelí odpovídalo z důvodu symetrie bezpochyby obdobné okno západní.

Můžeme si nyní představit původní gotický prostor ve své úplnosti. S podlahou položenou níže než dnešní úroveň byl sál vyšší zhruba o 70 cm. Poměr jeho šířky k výšce byl 8,7 : 5,3. Byl zaklenut žebrovou klenbou se svorníky ve vrcholech, žebra nejspíše zabíhala do stěn bez hlavic a soklů. V čele místnosti osvětlovala prostor dvě okna, další na boku. Prostor náležel mezi největší středověké světské sály pražské, můžeme jej porovnat s prostorem ve spodním podlaží Karlova paláce na pražském hradě. Uzavření stěnou s dvěma otvory v čele vyvolává vzpomínku na obdobně řešené presbytáře chrámů 14. stol.

Přínos nového průzkumu můžeme tedy shrnout v závěr, že budova vznikla ve středověku ve dvou etapách. Ve své původní podobě musí být posuzována souhrnně v rozsahu středního i obou bočních prostorů. Vznikla bezpochyby dlouho před dodatečným zaklenutím, nejspíše již v době před založením Nového Města pražského, kdy ovšem staroměstské hradby dosud plnily svou funkci. Okna v bočních stěnách svými profilacemi i tvarem patří zřejmě k nejstarším příkladům tohoto typu, která jsme měli možnost poznat¹¹. Po vysvětlení dodatečnosti dnešního průčelí pozbývá platnosti pochybnost vznesená proti původní hypotéze D. Líbala, spatřující objekt jako gotickou městskou bránu. Původní průčelí mohlo být prolomeno původně portálem, jehož pozůstatkem je snad druhotně užitý sokl pod jihovýchodním nasazením žebra. Z neznámých příčin

bezpochyby po zrušení obranné funkce bylo jižní průčelí zbořeno a objekt prodloužen směrem k jihu. Odhadovat příčiny tohoto prodloužení stavby o necelé tři metry náleží spíše zatím do oblasti fantazie. Současně s posunutím průčelí vznikla i klenba. Můžeme ji datovat nejen podle jejích forem, ale i podle tvaru zřejmě současných oken v prvním patře. Náleží nejspíše konci 14. nebo první polovině století 15.

Při stavebních úpravách bylo možno poznat blíže i prostor v nároží Staré rychty, v přízemí věžového objektu. Na stěnách byly odkryty stopy čelních oblouků křížové klenby, která byla známa pouze z plánu. Podle zbytků výběhu kleneb i otisků bednění se zdá pravděpodobné, že klenba byla bezžeborná, geometrického tvaru otevřené klenby klášterní, jak ji známe z románských a raně gotických pražských domů. V jižní stěně se zachoval gotický profilovaný portálek ze 14. stol. Nahradil starší portál, ze kterého byl ponechán pouze nepatrný fragment. Zřejmě šlo o obdobný typ portálu, jaký známe ze sklepa. Úroveň původního terénu byla zjištěna v hloubce 90 cm pod dnešní podlahou. Stopy shodné klenby byly odkryty i v přízemí věže dosud existující v celém rozsahu v domě čp. 403. V obou případech pocházely klenby z nejstarší výstavby Havelského města za Přemysla Otakara II.

*Schéma gotické
přestavby
Havelské brány
(kresba J. Muk ml.)*

- ¹ Líbal, Dobroslav — Píša, Vladimír: Nově objevená brána a hradební věž. Zprávy pam. péče XIV, 1954, s. 257.
- ² Muk ml., Jan: Příspěvek k poznání památkové hodnoty Havelského města v Praze. Památková péče XXIV, 1964, s. 65.
- ³ Mencl, Václav: Hrad Špilberk a jeho stavební typ. Památková péče XXIV, 1964, s. 102.
- ⁴ Průzkum probíhající koncem roku 1967 byl umožněn stavební úpravou prostoru. Jelikož nebylo možno celý sál vyklidit, byl podniknut výkop pouze v jižní části a ojedinele při západní straně pod střední konzolou. Průzkum severní průčelní zdi nepřinesl pozitivní výsledky, neboť byla dodatečně mnohonásobně přeřešena. Výkop, který by byl zřejmě odhalil neporušené spodní části zdi, nebylo možno provést.
- ⁵ Jižní pás byl vyklenut do výše 3 m z gotických cihel, výše z kamene. Severní pás byl v celém rozsahu kamenný. Pro poznání vzájemného stáří obou pásů byl důležitý detail otisku bednění v maltovém loži, které přesahovalo ze severního pásu pod otisky bednění pásu jižního. Z obdobných poznatků vyplynula současnost přístěnného žebra.
- ⁶ V násypu pod dlažbou jsme našli patnáctigroš z r. 1691. Za konzultaci výkopových prací děkuji dr. Reichertové, pracovníci Archeologického ústavu ČSAV.
- ⁷ Na východní straně zdi, kde rovněž bylo možno provést sondáž, kvádry nepokračovaly. Bylo zřejmé, že byly dodatečně vylomeny, aby mohl být líc dokonale provázán.
- ⁸ Pro omezený rozsah sond a zřetelně dodatečné přemísťování násypů se nepodařilo zjistit přesně nejstarší úroveň podlahy, vzhledem k základové spáře zbořené zdi nebyla však o mnoho níže než 70 cm.
- ⁹ Okna byla od středu profilována výžlabkem, úskokem a okosením. Profilace obíhala překlad a boční stojky a zabíhala do parapetu.
- ¹⁰ Okna jižního a bočních průčelí se lišila materiálem (opuka, pískovec), záklenkem i tvarem překladu.
- ¹¹ Příbuzná okna jsme poznali na domě čp. 605 U zvonu, pocházející z první poloviny 14. stol.